

De structuurverandering van het publieke domein

Voor Wolfgang Abendroth

in dankbaarheid

JÜRGEN HABERMAS

*De structuur-
verandering
van het
publieke domein*

Met een voorwoord bij de nieuwe druk van 1990

Vertaling Jabik Veenbaas

Boom | Amsterdam

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) bij Luchterhand Verlag

© Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1990

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2015

Voor deze uitgave ontving de vertaler een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage van het Goethe-Institut.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Leo de Bruin †

Uitvoering omslag en binnenwerk: Peter Tychon

ISBN 978 90 8953 439 2

NUR 730

www.boomfilosofie.nl

Inhoud

Voorwoord bij de eerste druk 7

I Inleiding:

propedeutische begrenzing van een categorie burgerlijk publiek domein 11

§ 1 De openingsvraag 11

§ 2 De categorie van het representatieve publieke domein 15

Excurs: het einde van het representatieve publieke domein,
geïllustreerd aan de hand van het voorbeeld van *Wilhelm Meister* 21

§ 3 Het ontstaan van het burgerlijke publieke domein 24

II

De sociale structuren van het publieke domein 37

§ 4 Het grondpatroon 37

§ 5 Instellingen van het publieke domein 40

§ 6 Het burgerlijke gezin en de institutionalisering van een
op een publiek gericht privaat domein 53

§ 7 De verhouding tussen het literaire en het politieke
publieke domein 60

III

Politieke functies van het publieke domein 67

§ 8 Het schoolvoorbeeld van de ontwikkeling in Engeland 67

§ 9 De continentale varianten 76

§ 10 De burgerlijke maatschappij als sfeer van private
autonomie: het privaatrecht en de geliberaliseerde markt 83

§ 11 De institutionalisering van het publieke domein in de
burgerlijke rechtsstaat en de tegenstrijdigheid daarvan 88

IV

Het burgerlijke publieke domein: idee en ideologie 99

§ 12 *Public opinion* – *opinion publique* – publieke opinie:
de voorgeschiedenis van de idee 99

§ 13 Publiciteit als verbindingsprincipe tussen politiek en
moraal (Kant) 112

- § 14 De dialectiek van het publieke domein (Hegel en Marx) 126
§ 15 De ambivalente opvatting van het publieke domein in
de theorie van het liberalisme (Mill en Tocqueville) 138

v

**Maatschappelijke structuurverandering van het
publieke domein 151**

- § 16 De toenemende verstrengeling van de publieke sfeer
en het private domein 151
§ 17 Polarisering van de maatschappelijke en de intieme sfeer 161
§ 18 Van een publiek dat over de cultuur reasonneert naar
een publiek dat de cultuur consumeert 169
§ 19 Het vervaagde grondpatroon: ontwikkelingslijnen in
het verval van het burgerlijke publieke domein 184

VI

**De verandering van de politieke functie van het
publieke domein 191**

- § 20 Van de journalistiek van private literatoren naar de
publieke dienstverlening van de massamedia: reclame als
functie van het publieke domein 191
§ 21 Het getransformeerde publiciteitsprincipe 205
§ 22 Het publieke domein en de niet-publieke opinie zoals
ze worden gecreëerd: het kiesgedrag van de bevolking 220
§ 23 Het politieke publieke domein gedurende de transformatie
van de liberale rechtsstaat tot de verzorgingsstaat 231

VII

Het begrip publieke opinie 245

- § 24 Publieke opinie als staatsrechtelijke fictie – en de sociaal-
psychologische oplossing van het begrip 245
§ 25 Een sociologische poging tot verduidelijking 253

Appendix: Voorwoord bij de druk van 1990 261

Gebruikte literatuur 295

Noten 307

Voorwoord bij de eerste druk

Doel van het onderhavige onderzoek is de analyse van de categorie ‘burgerlijk publiek domein’.

Mijn onderzoeksmethode komt voort uit de specifieke moeilijkheden die het onderwerp opwerpt. Om te beginnen is het door de complexiteit ervan uitgesloten dat het zich helemaal uitlevert aan de specifieke methodiek van één vakgebied. De categorie publiek domein moet veeleer worden gesitueerd op dat brede terrein waardoor ooit de traditionele ‘politiek’ haar blik liet bepalen;¹ binnen de grenzen van de afzonderlijke sociaalwetenschappelijke disciplines, indien we die op zichzelf beschouwen, vervluchtigt het onderwerp. De problematiek die voortvloeit uit de integratie van sociologische en economische, staatsrechtelijke en politicologische, sociaal- en ideeënhistorische aspecten, ligt voor de hand: gezien de mate waarin de differentiëring en de specialisering in de sociale wetenschappen vandaag de dag zijn voortgeschreden, is er amper meer iemand te vinden die meerdere, laat staan alle disciplines kan ‘beheersen’.

De andere eigenaardigheid van de methode komt voort uit de noodzaak om tegelijk sociologisch en historisch te werk te moeten gaan. Ik vat ‘burgerlijk publiek domein’ op als een categorie die specifiek aan het tijdperk verbonden is; die kan niet worden losgemaakt van de kenmerkende ontwikkelingsgeschiedenis van de in de bloeitijd van de Europese middeleeuwen opgekomen ‘burgerlijke maatschappij’ en als ideaaltypische algemeenheid worden overgedragen op constellaties van willekeurige historische situaties die in formeel opzicht identiek zijn. Net zoals ik probeer aan te tonen dat er strikt genomen pas in het Engeland van de late zeventiende en in het Frankrijk van de achttiende eeuw sprake kan zijn van ‘publieke opinie’, behandel ik ‘publiek domein’ überhaupt als historische categorie. Daarin onderscheidt mijn werkwijze zich van meet af aan van de benadering van de formele sociologie, waar vandaag de dag het zogeheten structureel functionalisme de lakens uitdeelt. Anderzijds bepaalt het sociologisch onderzoek van historische trends zich tot een algemeenheidsniveau waarop eenmalige ontwikkelingen en gebeurtenissen slechts exemplarisch kunnen worden aangehaald,

namelijk als voorbeelden van een maatschappelijke ontwikkeling die de individuele situatie ontstijgt. Van de strenge geschiedkundige praktijk onderscheidt deze sociologische aanpak zich, naar het me voorkomt, door de grotere beoordelingsvrijheid jegens het historische materiaal; maar intussen voldoet die aanpak zelf aan de even strenge criteria voor een structuuranalyse van maatschappelijke verbanden.

Na deze beide inleidende opmerkingen van methodologische aard wil ik nog melding maken van een inhoudelijk voorbehoud. Mijn onderzoek beperkt zich tot structuur en functie van het *liberale* model van het burgerlijke publieke domein, tot het ontstaan en de verandering daarvan; het heeft dus betrekking op de dominant geworden trekken van een historische vorm en geeft geen aandacht aan de in het historische proces als het ware onderdrukte variant van een *plebejisch* publiek domein. In het stadium van de Franse Revolutie dat met de naam Robespierre verbonden is, treedt, om zo te zeggen voor een ogenblik, een publiek domein in functie dat zijn literaire gewaad heeft afgeworpen: niet de ‘gecultiveerde standen’ vormen het subject ervan, maar het ongecultiveerde ‘volk’. Toch blijft ook dit plebejische publieke domein, dat in de chartistenbeweging al evenzeer verborgen voortleeft als met name in de anarchistische tradities van de continentale arbeidersbeweging, georiënteerd op de intenties van het burgerlijke publieke domein – cultuurhistorisch is het net als dat laatste een erfenis van de achttiende eeuw. Daarom dient het ook ten strengste te worden onderscheiden van de plebiscitair-acclamatieve vorm van gereguleerd publiek domein in industrieel-maatschappelijk gezien hoogontwikkelde dictaturen. In formele zin hebben die beide types publiek domein bepaalde trekken gemeen, maar ze onderscheiden zich ieder op hun eigen manier van het literair bepaalde publieke domein van een publiek van *raisonnerende* privépersonen – het ene omdat het ongeletterd is, het andere omdat het als het ware postliterair is. De overeenstemming van bepaalde plebiscitaire verschijningsvormen laat onverlet dat deze beide varianten van het burgerlijke publieke domein, die in dit werk in gelijke mate buiten beschouwing zijn gelaten, in verschillende stadia van de maatschappelijke ontwikkeling ook verschillende politieke functies hebben gekregen.

Mijn onderzoek stileert de liberale elementen van het burgerlijke publieke domein en de transformaties daarvan in de context van de verzorgingsstaat.

Ik bedank de Deutsche Forschungsgemeinschaft voor haar royale steun. Het werk was – met uitzondering van § 13 en § 14 – mijn habilitatieproefschrift aan de Faculteit Wijsbegeerte in Marburg.

Jürgen Habermas

Frankfurt, herfst 1961